

**ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ВІДНОСИНИ З ПРИВОДУ
СПРИЯТЛИВОГО НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА:
СТРУКТУРА СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА**

А. О. Матвійчук

*здобувач кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Дослідження особистого немайнових правовідносин з приводу конкретного немайнового блага — сприятливого навколишнього природного середовища неможливе без аналізу правомочностей, що входять до структури відповідного особистого немайнового права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичні питання конструкції особистих немайнових прав розглядалися, серед іншого, у працях Т.В. Трофімової; структури особистого немайнового права на сприятливе або безпечне навколишнє (природне) середовище або довкілля — у працях М.Н. Малєїної, Л.В. Малюги, І.Боровської, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.С. Толстого. З публічно-правових позицій окреслене суб'єктивне право досліджували В.В. Іванюшенко, Н.Р. Кобецька, В.Л. Бредіхіна, Т.В. Морозовська, Г.В. Анісімова та інші.

Мета статті. З'ясувати структуру суб'єктивного права на сприятливе навколишнє природне середовище; дослідивши існуючі точки зору на порушене питання, виробити власний підхід.

Основні результати дослідження. Структура суб'єктивного права — це його будова, що виражається у зв'язку елементів — юридичних можливостей (правомочностей), наданих суб'єкту [1, с. 530]. Правомочність — складова частина змісту суб'єктивного права, що являє собою конкретну юридичну можливість, яка надається правосуб'єктній особі з метою задоволення її інтересів [1, с. 530]. Класичною стала триада правомочностей: правомочність на власні позитивні дії, тобто можливість чинити самим суб'єктом фактично і юридично значимі дії; правомочність на чужі дії; правомочність домагання, або захисту [1, с. 530].

У науці цивільного права розділилися погляди на структуру особистого немайнового права, у тому числі — права на сприятливе навколишнє природне середовище. Одні вчені користуються викладеною вище трьохелементною структурою, інші — вказують на непридатність її застосування до особистих немайнових прав, треті — доводять відсутність позитивного змісту деяких особистих немайнових прав.

Розглядаючи структуру цивільних правовідносин з приводу особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище, ми виходитимемо з того, що зазначене право у чинній редакції ст. 293 ЦК України відображене як право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а в науці цивільного права також іменується правом на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Трофімова Т.В. вважає, що зміст особистого немайнового права, об'єктом якого є немайнове благо, має трьохелементну структуру, що передбачає можливість: здійснення управомоченою особою власних активних дій (чи утримання від них), вимагати від зобов'язаних осіб утримання від порушення її права; використовувати передбачені цивільним законодавством засоби його захисту [2, с. 14].

На думку М.Н. Малєїної, особисте немайнове право на сприятливе навколишнє середовище має позитивний зміст і складається з правомочностей по використанню, зміні навколишнього середовища, отриманню інформації про санітарно-епідеміологічний стан [3, с. 99-104]. Правомочність з використання сприятливого навколишнього середовища полягає у можливості дихати чистим повітрям, користуватися природними чистими плодами і благами природи, не піддаватися впливу шуму, вібрації та ін.; ця правомочність здійснюється без спеціального оформлення [3, с. 99-104]. Правомочність по зміні навколишнього середовища надає можливість вчиняти дії, що сприяють створенню сприятливого середовища існування [3, с. 99-104]. З'явилися можливості частково регулювати клімат в певному регіоні [3, с. 99-104]. Відомі технологічні способи впливу на погоду: використання авіації, стрільба зі спеціальних гармат по хмарам, розпилення рідкого азоту для розсіювання туману та ін. [3, с. 99-104]. Є дані, у тому числі підтверджені кінострічками студій науково-популярних фільмів і свідками, про управління погодою в результаті біоенергетичного впливу окремих фізичних осіб, які володіють унікальними здібностями [3, с. 99-104]. Як справедливо зазначає М.Н. Малєїна, враховуючи нерозривність і взаємний вплив екологічного стану особи і санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, слід чітко визначити межі здійснення правомочності громадян по зміні навколишнього середовища [3, с. 99-104]. Водночас слід зробити застереження, що дослідження М.Н. Малєїної стосуються саме навколишнього, а не навколишнього природного середовища.

Малюга Л.В. виходить із загальної конструкції особистого немайнового права як можливості набувати, здійснювати (реалізовувати) особисте немайнове благо і вважає, що особисте немайнове право на безпечне довкілля має позитивний зміст і складається з правомочностей по використанню, зміні довкілля, отриманню інформації про санітарно-епідеміологічний стан [4, с. 10-11]. Науковець вважає, що неможливо погодитися з думкою про те, що право на безпечне довкілля — це фактично право вимагати дотримання еколого-правових нормативів, відповідно до яких визнається лише можливість користуватися довкіллям відповідно до еколого-правових нормативів [4, с. 10-11]. Водночас авторка вважає, що всі особисті немайнові права в своєму головному значенні є проявом права на свободу, що включає в себе правомоч-

ності фізичної особи виражати свою поведінку згідно своєї волі без втручання інших, як біосоціальної істоти [4, с. 10-11].

Толстой В.С. вважає, що особисте немайнове право на сприятливе навколишнє середовище включає в себе можливість дихати тим повітрям, яке оточує місце його проживання чи перебування, пити незіпсовану воду, харчуватися і насолоджуватися виглядом природних рослин, слухати спів птахів, а не шум моторів тощо [5, с. 77]. Якщо особа позбавлена можливості користуватися здоровим середовищем, то навіть за відсутності явно вираженої шкоди людина вправі вимагати припинення такого порушення [5, с. 77].

Ніколаєв О.В. сформулював таке визначення права громадянина на сприятливе навколишнє середовище — це можливість громадянина знаходитися в навколишньому середовищі, в якому є в наявності необхідні та достатні для існування теперішнього та майбутніх поколінь, якість якого здатна забезпечити повний душевний добробут і естетичні потреби людини, а також відповідність гігієнічним вимогам, що задовольняють вимоги теперішнього та майбутніх поколінь, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби; можливість вимагати від держави, муніципальних утворень, юридичних та фізичних осіб здійснення активних дій чи утримання від дій, які можуть призвести до зменшення одного з критеріїв сприятливості навколишнього середовища; можливість застосування заходів самозахисту, звернення за захистом до державних правоохоронних чи міжнародних органів у випадку зменшення одного з критеріїв сприятливості навколишнього середовища [6, с. 8].

Боровська І. стверджує, що юридична конструкція змісту особистого цивільного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля включає такі повноваження: 1) користуватися довкіллям, придатним для нормальної життєдіяльності людини; строк дії цього повноваження необмежений, воно полягає у володінні громадянином абсолютним правом проживати і вести не заборонену законом діяльність у таких умовах довкілля, які не впливають негативно на стан здоров'я; 2) вимагати від держави, юридичних і фізичних осіб виконання ними правових обов'язків для забезпечення такого стану довкілля, який не порушує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на думку Боровської І., це повноваження включає і право вимагати надання своєчасної, повної і достовірної інформації про стан довкілля і заходи щодо його охорони; 3) звертатися з вимогою про захист порушеного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [7, с. 267-269].

Іванюшенко В.В. стверджує, що з об'єктивної сторони зазначене право характеризується можливістю кожного вільно користуватися безпечним довкіллям, стан якого відповідає встановленим нормативам якості, з метою задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів [8, с. 21]. Досліджуючи конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я і довкілля, авторка стверджує, що за своїм змістом це право включає такі групи можливостей: проживати у навколишньому середовищі, яке відповідає вимогам екологічної безпеки; звернутися по сприяння в реалізації цього права до відповідних органів влади, місцевого самоврядування та організацій; вимагати від інших осіб дотримання правил забезпечення безпечного довкілля; зверта-

тися за судовим захистом свого права чи захищати його в інший спосіб, не заборонений законом [9, с. 4].

Кобецька Н.Р. називає такі правомочності у складі права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище: можливість суб'єкта проживати у середовищі, яке не спричиняє шкоду здоров'ю, користуватись для задоволення своїх життєво необхідних фізичних і духовних потреб безпечними природними благами, вимагати від держави, а також інших фізичних і юридичних осіб виконання вимог екологічної безпеки, а у випадку їх порушення звертатися за захистом порушеного права до компетентних органів [10, с. 10]. Порушенням права на безпечне навколишнє природне середовище зазначена авторка називає будь-яку діяльність, що негативно впливає чи може негативно вплинути на здоров'я людини, викликати незворотні зміни в її організмі, генетичній програмі, викликати психологічні розлади, дискомфорт і т.п. наслідки [11, с. 45].

Анісімова Г.В. вважає, що це право кожного мешкати у безпечному навколишньому природному середовищі, а у разі порушення цього права — домагатися захисту в установленому законом порядку [12, с. 16].

Бредіхіна В.Л. стверджує, що структура права на безпечне навколишнє природне середовище як суб'єктивного включає такі основні елементи: 1) право проживання у навколишньому середовищі, безпечному для життя і здоров'я людини; 2) право на безпечне природорокорукування; 3) можливість здійснювати власні правомірні дії з реалізації та захисту права на безпечне довкілля; 4) право вимагати від усіх зобов'язаних осіб (у тому числі й від держави) виконання визначених дій, спрямованих на реалізацію цього права; 5) право на звернення у відповідні органи з метою захисту порушеного права; здійснення його захисту всіма правовими способами (у деяких випадках — самозахист) [13, с. 19-20]. Право на безпечне навколишнє середовище як суб'єктивне право виявляється як пасивно (факт проживання в безпечному для життя і здоров'я навколишньому середовищі), так і активно (правомірні дії, які реалізують це право), що становить відповідно його юридичний та матеріальний зміст [13, с. 19-20].

Тут слід зазначити, що в російській юридичній науці вже говориться про суб'єктивне право на доступ до природних ресурсів. Васильєва М.І. розглядає його як теоретичну конструкцію, що вбирає у себе ряд суб'єктивних прав громадян, закріплених законом, а саме: право на отримання земельних ділянок для ведення садівництва, індивідуального будівництва тощо; право на отримання загальнопоширених корисних копалин та вод зі своєї ділянки, використання підземного простору; право користування береговою смугою водних об'єктів і право користування водними об'єктами загального користування; право перебувати у лісах, збирати дикорослі ягоди, трави, гриби тощо; право спортивної та любительської риболовлі, полювання; використання тваринного світу у виховних, естетичних та інших подібних цілях без вилучення з середовища існування [14, с. 7]. Авторка вважає це право окремим від права на сприятливе навколишнє природне середовище, однак не розкриває різниці між цими правами і не торкається їх співвідношення [14, с. 7].

На думку Т.В. Морозовської, що досліджувала право на безпечне довкілля з публічно-правових позицій, суб'єктивне право на безпечне довкілля — закріплена в законодавстві та забезпечена державою можливість особи перебувати в такому природному середовищі, яке задовольнятиме її екологічні потреби й позитивно впливатиме на життя, здоров'я і добробут [15, с. 8].

Узагальнюючи наведені точки зору, можна сказати, що автори виділяють такі правомочності у складі особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище: правомочність на вільне користування сприятливим чи безпечним навколишнім природним середовищем та його компонентами як усіма разом, так і кожним окремо; правомочність вимагати від зобов'язаних осіб не порушувати суб'єктивне право, сприяти у його реалізації; правомочність на захист, у тому числі самозахист; деякі автори називають і правомочність на отримання інформації про ті чи інші аспекти стану навколишнього природного середовища.

Зазначеним науковцям заперечує І.В. Спасибо-Фатєєва, яка вважає, що такі можливості носія особистого немайнового права на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, як: можливість користуватися здоровим і сприятливим для життя природним середовищем, у т. ч. дихати чистим атмосферним повітрям, споживати чисту питну воду, ходити по незабрудненій землі, плавати у чистих водоймах тощо, а також можливість знаходитися у сприятливому для життя і здоров'я середовищі, не вміщаються у тріаду правомочностей носія суб'єктивного права, так як вони безпосередньо не є ані правом на власні дії, ані правом вимоги, ані правом захисту [16, с. 150].

На думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, детальний аналіз змісту зазначеного особистого немайнового права можливий лише з урахуванням принципу парності особистого немайнового права на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та права власності, яке в цьому контексті стосується зазначеного особистого немайнового права з боку відшкодування шкоди, завданої власнику земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності (ст. 394 ЦК) [16, с. 161-162]. Тобто, останнє є проявом правомочності захисту майнового права — права власності, оскільки воно було порушене несприятливими змінами навколишнього природного середовища [16, с. 161-162]. Спасибо-Фатєєва І.В. зазначає, що феномен парних прав у тому, що протилежні за своєю природою, вони взаємно пов'язані, і цей зв'язок веде до взаємної обумовленості, взаємозалежності і взаємодоповнюваності [16, с. 151].

Видається, що на думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, перелічені вище можливості є не юридичними, а фактичними, тобто не мають чітких меж дозволеної поведінки, отже — і конкретних прав вимоги до третіх осіб. За таких умов мова йтиме вже не про суб'єктивне право, а про законний інтерес. Ситуація ускладнюється відсутністю у законодавстві вказівки на конкретні правомочності у складі суб'єктивного права на сприятливе чи навіть безпечне навколишнє природне середовище, що ставить під сумнів наявність позитивного змісту цього права. З цього приводу Т.В. Трофімова зазначає, що відсутність у нормативних актах детального регулювання можливості управомоченої особи вчиняти

власні активні дії слід розглядати не як таку, а як можливість вчинення будь-якої активної дії (чи утримання від неї), спрямованої на немайнове благо, з дотриманням загальних вимог цивільного законодавства про межі здійснення цивільних прав [2, с. 15]. Така позиція заслуговує на увагу, однак, враховуючи компромісний характер особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище, відсутність у законодавстві чіткої ієрархії суб'єктивних прав та принципів вирішення їх конфлікту, як це фактично має місце сьогодні, зводить нанівець нормативне закріплення зазначеного особистого немайнового права.

На думку Є.А. Суханова, особливістю особистих немайнових прав є те, що в їх структурі відсутня одна з правомочностей, характерна для решти абсолютних прав: управомочена особа здійснює належні їй особисті немайнові права за рамками права, тож характерними є лише дві правомочності: можливість вимагати від невизначеного кола зобов'язаних осіб утримання від порушення її права та можливість застосувати у випадку порушення її права встановлені законом засоби захисту [17, с. 887-888].

На нашу думку, ті можливості, які протягом усієї історії людства були лише фактичними, у тому числі — можливість дихати чистим повітрям, споживати чисту питну воду, вільно користуватися природними багатствами тощо, сьогодні потребують переведення у категорію юридичних, гарантованих законом, бо поступово, однак невідворотно зникають чи змінюються у гірший бік ті блага, що виступають об'єктом відповідного суб'єктивного права. Як наслідок, уже сьогодні не всі перелічені вище можливості можуть бути реалізовані (напр., пити чисту воду, користуватися незабрудненими водоймами), і без належного правового захисту в недалекому майбутньому така доля спіткає всі інші.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що на нашу думку, конструкція тріади правомочностей суб'єктивного права цілком придатна до застосування для особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище. Цими правомочностями є: правомочність з володіння, використання та зміни немайнового блага — сприятливого навколишнього природного середовища з усіма його компонентами у межах, передбачених законом; правомочність вимагати від усіх зобов'язаних суб'єктів права виконання покладених на них обов'язків, у тому числі обов'язку не порушувати зазначене суб'єктивне право; правомочність на захист усіма дозволеними способами, у тому числі самозахист. Повноцінне володіння та користування особистим немайновим благом неможливе без повної та достовірної інформації про це благо, його стан, чинники, що на нього впливають, можливості зміни тощо. У зв'язку з цим, на нашу думку, можливість отримання такої інформації є однією з правомочностей у складі особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище. Сформульовані положення будуть розвинуті у подальших наукових дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. / О.Ф. Скакун. — Харків : Еспада, 2006. — 776 с.

2. *Трофимова Т.В.* Нематериальные блага как объект гражданско-правового регулирования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Т.В. Трофимова. — Волгоград, 2004. — 23 с.

3. *Малеина М.Н.* Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М.Н. Малеина. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: МЗ Пресс, 2001. — 224 с.

4. *Малюга Л.В.* Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві, теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л.В. Малюга. — К., 2004. — 22 с.

5. *Толстой В.С.* Личные неимущественные правоотношения / Толстой В.С. — М.: Изд-во АПК и ППРО, 2009. — 216 с.

6. *Николаев А.В.* Защита права гражданина на благоприятную окружающую среду по гражданскому законодательству Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.В. Николаев — М., 2004. — 21 с.

7. *Боровська І.* Зміст права на безпечно для життя і здоров'я довкілля як об'єкт цивільного права / І. Боровська // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2004. — № 1. — С. 265-270.

8. *Іванюшенко В.В.* Право людини і громадянина на безпечно для життя і здоров'я довкілля: поняття та зміст / В.В. Іванюшенко // Правничий вісник. — К, 2010. — Вип. 6. — Т. 1. — С. 17-24.

9. *Іванюшенко В.В.* Конституційне право людини і громадянина на безпечно для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.В. Іванюшенко. — К., 2009. — 20 с.

10. *Кобецька Н. Р.* Екологічні права громадян України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.06 / Н.Р. Кобецька. — К., 1998. — 16 с.

11. *Кобецька Н.Р.* Юридичний зміст права громадян на безпечно довкілля / Н.Р. Кобецька // Проблеми права на зламі тисячоліть: матеріали міжнародної наукової конференції. Наукове видання. — Дніпропетровськ : Вид-во ІМА-Прес, 2001. — С. 43-46.

12. *Анісімова Г.В.* Здійснення громадянами екологічних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Г.В. Анісімова. — Х., 1996. — 22 с.

13. *Бредіхіна В.Л.* Конституційні засади права громадян на безпечно навколишнє природне середовище) / За ред. проф. М.В. Шульги: Монографія. — Харків : Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. — 168 с.

14. *Васильева М.И.* право граждан на доступ к природным ресурсам (общетеоретическое и межотраслевое обоснование) // Журнал российского права. — 2012. — № 3. — С. 5-14.

15. *Морозовська Т.В.* Екологічні права громадян України та ЄС: порівняльний аналіз: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Т.В. Морозовська. — К., 2012. — 19 с.

16. *Спасибо-Фатеева И.В.* Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и определить значимость категории «парные права» и их виды / И.В. Спасибо-Фатеева // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: Сб. статей и иных материалов / Под ред. Р.А. Стефанчука. — К.: ЮрИнком Интер, 2010. — С. 139-165.

17. Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. — Т. I: Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Отв. ред. Е.А. Суханов. — 2-е изд., стереотип. — М.: Статут, 2011. — 958 с.

Матвійчук А.О. Особисті немайнові відносини з приводу сприятливого навколишнього природного середовища: структура суб'єктивного права

У статті досліджується структура особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище. Узагальнено існуючі точки зору щодо порушеного питання; на основі проведеного аналізу сформульована власна позиція.

Ключові слова: структура суб'єктивного права; правомочності; особисте немайнове право; сприятливе навколишнє природне середовище;

Матвейчук А.А. Личные неимущественные отношения по поводу благоприятной окружающей среды: структура субъективного права

В статье исследуется структура личного неимущественного права на благоприятную окружающую среду. Обобщены существующие точки зрения по рассматриваемому вопросу; на основании проведенного анализа сформулирована собственная позиция.

Ключевые слова: структура субъективного права; правомочности; личное неимущественное право; благоприятная окружающая среда.

Matviichuk A.O. Personal non-property relations about favorable environment: subjective right structure

In this article the structure of the personal non-property right to a favorable environment was researched. Different points of view on this matter were generalized; on the ground of this analyze the author formulated her own position.

Keywords: subjective right structure; legal faculty; personal non-property right; favorable environment.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2013.